

Dzierżymir Jankowski

Pedagogika kultury

Studia i koncepcja

© Copyright by Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006

Redakcja wydawnicza:
Beata Bednarz

Projekt okładki:
Ewa Beniak-Haremska

Publikacja dofinansowana
przez Wyższą Szkołę Humanistyczną w Lesznie

ISBN 978-83-7308-643-2

Oficyna Wydawnicza „Impuls”
30-619 Kraków, ul. Turniejowa 59/5
tel. (012) 422-41-80, fax (012) 422-59-47
www.impulsoficyna.com.pl, e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl
Wydanie I, Kraków 2006

Druk i oprawa:
Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego
ul. Konfederacka 6, 30-306 Kraków, tel. (012) 266 40 00

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie: Pedagogika kultury wiedzą o edukacji kulturalnej.....	7
Rozdział I	
Edukacja kulturalna wyzwaniem czasu wielkich przyspieszeń i zmian.....	15
Geneza zjawiska.....	15
Koncepcje i praktyka	23
Konieczność nowego spojrzenia na edukację kulturalną	38
Orientacja ku wartościom.....	44
Rozdział II	
✓ Aktywność kulturalna jako składnik stylu życia.....	49
Pojęcie uczestnictwa w kulturze i aktywności kulturalnej	49
Typologia uczestnictwa w kulturze/aktywności kulturalnej.....	64
Modele aktywności kulturalnej preferowane i pożądane	68
Rozdział III	
✓ Działalność kulturalna w trudnym dziele klaryfikacji systemu wartości.....	73
Wstęp	73
Wartości i działalność	79
Sztuka i aktywność artystyczna wartością czy środkiem edukacji?	84
Sens rozpoznania paradygmatów działalności kulturalnej	91
Rozdział IV	
Rozumienie i funkcje upowszechniania kultury.....	93
✓ Upowszechnianie anachronizmem w czasie ponowoczesnym?	93
Trzy nurty w upowszechnianiu kultury	100
Istota procesu upowszechniania kultury w dobie współczesnej	107
Rozdział V	
Animacja kulturalna i animator kultury w dziele aktywizacji jednostki i środowiska.....	119
Animacja a upowszechnianie.....	119
Dwa pytania o rozumienie praktyki animacji kulturalnej.....	122
Animator kultury – edukatorem?.....	127
Przemiana społecznej roli animatora.....	137
Autoedukacja koniecznością i szansą	146

Rozdział VI

Psychologiczne i pedagogiczne implikacje paradygmatu edukacji kulturalnej	149
---	-----

Rozdział VII

Czas wolny istotnym czynnikiem jakości życia i wyzwania dla edukacji kulturalnej	157
Czas wolny a edukacja kulturalna	157
Źródła osłabienia pedagogicznego rozpoznawania czasu wolnego	163
Kontrowersyjność i złożoność współczesnej problematyki czasu wolnego	166
Zadania nowej pedagogiki czasu wolnego i edukacji kulturalnej	173

Rozdział VIII

Zaniedbywane obszary permanentnej edukacji	179
Główne obszary edukacji	180
Wielość dróg edukacji: możliwość – szansa – konieczność!	190

Rozdział IX

Autoedukacja warunkiem pełni indywidualnego rozwoju człowieka.....	203
Autoedukacja i jej konteksty	203
Pełny indywidualny rozwój, czyli jaki?.....	214

Rozdział X

Człowiek dorosły współkreatorem swojego środowiska edukacyjnego i kulturalnego.....	221
Środowisko edukacyjne osoby dorosłej.....	221
Złożoność środowiska edukacyjnego człowieka dorosłego.....	233
Potrzeba podmiotowego podejścia	239
Środowisko kulturalne człowieka dorosłego jako istotna płaszczyzna jego rozwoju osobowego i jakości życia	242

Rozdział XI

Dom kultury. Ewolucja instytucji i jej współczesna przydatność.....	251
Charakterystyka ogólna	251
Geneza domów kultury w Polsce	253
Rozwój domów kultury i ich współczesne odmiany	259
Definicje, wzorce i działalność	264
Perspektywy	271

Bibliografia	273
--------------------	-----

WPROWADZENIE

Pedagogika kultury wiedzą o edukacji kulturalnej

Przedmiotem analiz i projektów współczesnej pedagogiki kultury jest edukacja kulturalna. W niniejszej pracy jest ona ujmowana jako jedna z najważniejszych dziedzin działalności edukacyjnej.

W polskim społeczeństwie na plan pierwszy w edukacji wysuwa się przyswajanie „gotowej” wiedzy i opanowywanie umiejętności. Edukacja kulturalna jest natomiast niedoceniana i zaniedbywana. Uznaje się jej znaczenie dla rozwoju zainteresowań i predyspozycji twórczych w sferze intelektualno-artystycznej, ale ta sfera jest przez większość ludzi traktowana raczej jako środek „dekoracji” życia, a nie jako jego doniosły składnik. Osobom szczególnie uzdolnionym i ich otoczeniu społecznemu edukacja kulturalna jawi się jako droga do atrakcyjnej, a niekiedy też intratnej działalności zawodowo-zarobkowej w sferze kultury symbolicznej. Nie jest jednak postrzegana jako ważny wyznacznik kształtowania orientacji życia i jakości więzi społecznych ludzi.

To oczywiste, że nawet najwszechstronniej i najefektywniej realizowana edukacja, w tym kulturalna, nie wyznacza wszystkich wymiarów jakości życia człowieka. Zależy też ona od wielu innych czynników – przyrodniczych, zdrowotnych, ekonomiczno-bytowych, cywilizacyjno-technicznych oraz społeczno-politycznych. Edukacja ma jednak ogromne znaczenie dla rozwoju osobowego potencjału jednostki oraz jej sytuowania się w świecie ludzi i przyrody. Sytuowania się nie tylko jako ich „wytwór” czy podmiotowy składnik, ale przede wszystkim jako współkreator rzeczywistości,

z którą obcuje codziennie (bezpośrednio i pośrednio) i przez wszystkie etapy swojego życia.

Przejście do myślenia o edukacji kulturalnej jako o istotnym czynniku towarzyszącym jednostce w tworzeniu jej humanistycznej wizji życia jest ważnym zadaniem, przed którym stają współczesne społeczeństwa. Zadanie to implikuje kształtowanie umiejętności zachowywania refleksyjno-krytycznego dystansu wobec ofert świata i samego siebie, a jednocześnie wspomaganie kształtowania postawy zaangażowanej w mozolne budowanie własnej drogi życia i rozwój osobowy, a także spełnianie powinności wobec społeczeństwa.

W szeroko pojętym polu edukacyjnym sposobienie jednostki do uczestnictwa w kulturze symbolicznej, wzmacnianie procesu klaryfikacji własnej orientacji życiowej i pobudzania głębszych pokładów odczuwania i realizowania wartości, a także stymulowanie i pomoc w twórczej aktywności, co stanowi podstawę zabiegów edukacji kulturalnej, musi zostać powszechnie docenione, gdyż w nich zawiera się szansa spełnienia się jednostki w całym wymiarze kulturowym, również w roli członka różnorodnych grup społecznych, a pośrednio – całej wspólnoty ludzkiej.

Obecnie znacznie wzrasta znaczenie edukacji kulturalnej, o czym decydują czynniki wcześniej nieznanne. Należą do nich zwłaszcza:

- globalizacja świata, która konfrontuje ludzi z różnymi możliwościami i wzorami;
- rozwój niezwykłych możliwości komunikacyjnych, które przeobrażają wiele sfer życia współczesnego człowieka i całych społeczeństw („globalna wioska”, „wioska elektroniczna” itp.);
- trud mozolnego wykuwania demokratycznego oblicza wszelkich struktur społecznych, poszerzających wolność osobistą jednostki (obecnie także dziecka!), w sytuacji ciągle odżywiającej tendencji przeciwstawnej, przejawiającej się niekiedy nawet z brutalną siłą masowego terrorku – fizycznego i psychicznego – rodem z dziejowo odległych społeczeństw „trybalistycznych” opartych na przymusie;
- aktualizujące się na nowo wielkie wyzwania budowania i chronienia wspólnotowej jedności ludzi w odwołaniu do historycznie kultywo-

wanej, choć najczęściej już tylko parcjalnie utrzymywanej tożsamości światopoglądowej (religijnej lub laickiej), regionalnej, narodowej, politycznej, seksualnej itp.;

- potrzeba rozwijania działań wspólnych, opartych na harmonijnej kooperacji w organizacyjnych ramach wszelkich struktur społecznych.

Jeśli chodzi o ostatni z czynników, to należy stwierdzić, że dziś jednostka musi już umieć współdziałać nie tylko w małych grupach rodzinnych, sąsiedzkich czy zawodowych, ale też w średnich i wielkich. Coraz bardziej i coraz częściej wchodzi w rolę współdecydenta o sprawach ważnych dla samorządnej wspólnoty lokalnej, parafialnej, olbrzymiej struktury zawodowej, całego regionu, państwa, organizacji międzynarodowej, sieci instytucji i zrzeszeń gospodarczych, oświatowych, kulturalnych, rekreacyjno-ludycznych itp.; demokracja stawia każdej jednostce wymóg podmiotowego istnienia w świecie podmiotów i uspołecznionych struktur.

Edukacja kulturalna ma niewątpliwie duży wkład w dzieło humanizacji świata ciągle zagrożonego brutalną rywalizacją, walką, chaosem i różnymi innymi formami destrukcji, w tworzenie świata, w którym wyznaje się i respektuje najwyższe wartości, będące wykwitem kultury. Jest to świat ludzi o bogatej wyobraźni, wrażliwych emocjonalnie, estetycznie i społecznie, mających rozwinięte zainteresowania kulturalne i przyjaźnie nastawionych do przyrody i „obcych”, przyjmujących konstruktywną postawę wobec samego siebie (asertywnych), dążących do twórczego spełnienia się, rozwijania kulturalnych przesłanek (poznawczo-mentalnych, aksjologicznych, etycznych, estetycznych i afektywnych), niezbędnych do wzmacniania więzi społecznych.

W cywilizacyjnie i gospodarczo rozwiniętych społeczeństwach, w których byt materialny i bezpieczeństwo życia są ogółowi ludzi zapewnione w drodze utrwalonych i ciągle rozwijanych mechanizmów gospodarczych, prawnych i opiekuńczych, przed człowiekiem otwiera się bezmiar form aktywności i możliwości działań twórczych. Dla licznych jednostek, nie tylko dla tych o najbardziej rozwiniętych dyspozycjach i kwalifikacjach, nawet obszar pracy zawodowej, kiedyś skazującej ogromne rzesze ludzi na trudy i cierpienia, może się stać terenem twórczej samorealizacji.

Dziś jednak wbrew subiektywnemu poczuciu wielu ludzi braku czasu wolnego jego ilość systematycznie wzrasta we wszystkich wymiarach: „czasu małego”, „średniego” i „wielkiego”. Niesie to ze sobą następne wyzwanie – konieczność kształtowania wysokiej kultury spędzania czasu wolnego. Stwarza on bowiem nie tylko wielkie możliwości aktywności konstruktywnej, ale też – w sytuacji lekceważenia starań o jakość jego spędzania – może powodować biologiczne, psychiczne, społeczne, ekonomiczne i obyczajowe zaburzenia i destrukcje, przyczyniając się do wzrostu patologicznych zagrożeń – biologicznych, społeczno-kulturalnych i ekonomicznych.

Nazwa kształtującej się subdyscypliny pedagogicznej – „pedagogika kultury” – nawiązuje do historycznego kierunku w myśli pedagogicznej, określonego przez filozofów i historyków edukacji mianem pedagogiki kultury.

Kierunek ten rozwijał się w Europie od początku XX wieku, a w Polsce jego rozkwit przypada na okres międzywojenny, i był kontynuowany przez niektórych teoretyków bezpośrednio po drugiej wojnie światowej. Wyrósł z opozycji do przypadającej na drugą połowę XIX wieku ekspansji naturalizmu w myśli ludzkiej, charakteryzującego się wyjaśnianiem całości zjawisk świata działaniem praw natury.

Rodząca się wtedy pedagogika kultury spowodowała antynaturalistyczny przełom w humanistyce, odwołując się do tradycji idealizmu, zwłaszcza filozofii F. Hegla, eksponującego rolę ducha obiektywnego, będącego swobodnym wytworem humanistycznego świata, konstytuującego systemy wartości, które muszą być rozumiane, a nie – jak to czynimy w analizie zjawisk przyrodniczych – postrzegane i wyjaśniane. Głównym źródłem inspiracji pedagogiki kultury była twórczość W. Diltheya, który wykorzystując pojęcie ducha i wartości, uwypuklał kategorię rozumienia i przeżywania.

Humanistyczne dziedzictwo świata miało się stać podstawą działań edukacyjnych. Ukierunkowywało pedagogikę na świat wartości i ducha, a więc odkrywanych przez ludzi znaczeń wszelkich zjawisk, procesów oraz wytworów myśli ludzkiej, i tą drogą następowało wzbogacanie ponadindywidualnego świata duchowego wspólnoty ludzkiej.

Ten Heglowski świat ducha – obiektywny, ponadindywidualny, wyrażał się najpełniej w moralności, prawie, sztuce, religii, filozofii, będąc normatywną realizacją ogólnych wartości tkwiących w dobrach kultury.

Bogdan Suchodolski – filozof, historyk kultury i pedagog, postrzegany przez historyków jako jeden z polskich kontynuatorów pedagogiki kultury – tamten historyczny kierunek ujmował jako

określający proces kształcenia, jako spotkanie jednostki ludzkiej z obiektywnymi wartościami (dobra) kultury, ich interioryzację, a tym samym wzbogacenie sił duchowych człowieka i tworzenie nowych wartości¹.

Kulturę pojmował jednak szeroko, podobnie jak prekursorzy pedagogiki kultury, nie ograniczając jej do sfery artystyczno-intelektualnej, do twórczości duchowej, ale widząc ją w dwojakiej perspektywie: zarówno całości kształtu warunków życia ludzi, które oni sami kształtują, jak i ideałów i wartości, które przyswajają, wytwarzają i którymi się kierują w procesach rozwijanej aktywności. W swoim przesłaniu dla myślenia o pedagogice kultury główny akcent położył na udział jednostki we współkreowaniu życia. Pisał:

Droga człowieka do kultury miałaby prowadzić nie tyle przez kontakt wolnej i pogłębionej osobowości z tradycyjnymi wartościami [co stanowiło paradygmat pedagogiki kultury – D. J.], ile przez udział człowieka w nowoczesnych formach życia i działania kulturalnego, a także społecznego i zawodowego².

Dziś wiadomo, że najważniejsze jest działanie (czyn, podejmowanie i wykonywanie zadań), a nie kontemplacja i przyswajanie treści dziedziczonych. W szczególności zaś istotna jest aktywność (działalność) twórcza. Zdaniem B. Suchodolskiego, misją pedagogiki kultury jest powołanie wszystkich ludzi do twórczości, i to bynajmniej nie tylko artystyczno-literackiej czy poznawczo-intelektualnej, ale wszelkiej, obejmującej też recepcję refleksyjno-twórczą oraz rozmaite przejawy ekspresji. To szerokie, pankreacyjne rozumienie twórczości znalazło u niego swoje odzwierciedlenie w pracy *Uspołecznienie kultury*, opublikowanej w 1937 roku³.

¹ B. Suchodolski, *Pedagogika kultury* [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja „Innowacja”, Warszawa 1993, s. 547 (por. także późniejsze wznowienia).

² *Ibidem*, s. 550.

³ B. Suchodolski, *Uspołecznienie kultury*, wyd. 2, zmodyfikowane, „Trzaska, Evert i Michalski”, Warszawa 1947.

Spotykane obecnie ujęcia pedagogiki kultury, a także jej kluczowe problemy (teoretyczne i praktyczne), nawiązują do pewnych wątków historycznej pedagogiki kultury, tych mianowicie, które w świetle współczesnej wiedzy zachowują, moim zdaniem, swoją aktualność i szczególną doniosłość.

Po pierwsze, eksponują rolę podmiotowej, a więc w pewien sposób zawsze twórczej aktywności człowieka, jego dążenie do klaryfikacji własnego systemu wartości, koherentnego z naczelnymi wartościami społeczeństwa, zgodnej z nimi samorealizacji, służącej jednocześnie pogłębianiu więzi wspólnotowych z innymi ludźmi i całym społeczeństwem. Po drugie, duże znaczenie przypisują kulturze symbolicznej, będącej emanacją humanistycznego dziedzictwa ludzi, a zarazem ich najważniejszym łącznikiem, umożliwiającym budowanie porozumienia na podłożu uznawanych i wspólnie odczuwanych podstawowych wartości, najpełniej wyrażających się w nieskończonym bogactwie zachowań symbolicznych oraz ich wytworach (dziełach, ideach), ale przecież mających swój transfer także na wszelkie inne zachowania i ich wytwory (np. techniczno-materialne, polityczne, ekonomiczne).

Współczesna pedagogika kultury nie jest jednak, jak to było w wypadku historycznej pedagogiki kultury, ogólną filozofią edukacji, rozwijaną we wszelkiej postaci i w każdym zakresie. Jest bowiem próbą sformułowania teoretycznych i metodycznych przesłanek dla tworzenia/aktualizowania wiedzy o tym obszarze praktyki edukacyjnej, który obecnie nazywamy najczęściej edukacją kulturalną, i który jest jedną z dziedzin edukacji.

Można ją więc określić jako rozwijającą się subdyscyplinę pedagogiki, korzystającą z jej dorobku, a także z osiągnięć innych wspomagających ją dyscyplin naukowych, ale zarazem wzbogacającą całą pedagogikę nie tylko własnym dorobkiem, ale też dorobkiem tych nauk, które są dla niej niezwykle ważne i z których korzysta, np. antropologii kulturowej, socjologii kultury, historii kultury, estetyki czy psychologii twórczości.

Oddana do rąk Czytelników książka stanowi wybór studiów opracowywanych przeze mnie w ciągu ostatnich kilku lat. Niektóre z nich powstały na podstawie tekstów już wcześniej opublikowanych w różnych ośrodkach

naukowych kraju lub oczekujących na druk w pracach zbiorowych pod redakcją autora lub innych pracowników naukowych. Jednak wszystkie opracowania ukazały się lub dopiero ukażą w małonakładowych publikacjach, z ograniczonym dostępem do księgarni i bibliotek. Tutaj zostały zmienione, zaktualizowane, w wielu fragmentach rozszerzone i dostosowane do potrzeb tej książki. Zamieszczono w niej ponadto teksty przygotowane wyłącznie dla tego zbioru studiów. Szczegółową informację o związkach opublikowanych w książce studiów z wcześniejszymi publikacjami autora oraz o genezie nowych można znaleźć w poszczególnych opracowaniach lub w przypisach.

Książka *Pedagogika kultury. Studia i koncepcja* zawiera 11 rozdziałów. Każdy z nich jest, moim zdaniem, istotnym przyczynkiem do kształtującej się nowej subdyscypliny pedagogicznej. Czytelnik oceni znaczenie zaprezentowanych opracowań dla współczesnej pedagogiki kultury. Mam nadzieję, że będzie ona dobrze służyła dalszym badaniom, toczonym dyskusjom, stanie się pomocna w kształceniu studentów w uczelniach wyższych, na studiach podyplomowych i doktoranckich oraz w pracy samokształceniowej osób, które pragną poszerzyć swoją wiedzę o edukacyjnych i samo-realizacyjnych aspektach i problemach uczestnictwa wszystkich pokoleń w kulturze, a także o doniosłych zadaniach edukacji kulturalnej dzieci, młodzieży i dorosłych w społeczeństwie XXI wieku.

Książka ukazuje się w dobrze znanej Oficynie Wydawniczej „Impuls” w Krakowie. Panu Dyrektorowi Wojciechowi Śliwerskiemu składam serdeczne podziękowanie za przyjęcie mojej oferty jej wydania i troskę, by szybko i dobrze opracowana dotarła do Czytelnika. Pani Redaktor Beacie Bednarz składam wyrazy wdzięczności za pracę nad tekstem książki i profesjonalną pomoc w jej starannym przygotowaniu edytorskim.

Panu Profesorowi Aleksandrowi Zandeckiemu, Rektorowi Wyższej Szkoły Humanistycznej w Lesznie, oraz Panu Ryszardowi Karmolińskiemu, jej Kanclerzowi, serdecznie dziękuję za dofinansowanie kosztów publikacji.